

ՀՐԱՋԵԱՅ ԱՃԱՌԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԻՑ ՎԻԵՆՆԱՅԻ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆՆԵՐԻՆ(*)

Հրատարակող՝ ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԻԱՆ

Որևէ անձի նամակները կապուած են նրա կենսագրութեան հետ:

Հրաջեայ Աճառեանը եղել է մեր ժամանակների հոյ բազմովաստակ լեզուա-
բաններից և բանասէրներից:

ա) ՀՐԱՋԵԱՅ ԱՃԱՌԵԱՆ

1876 Մարտի 8ին ծնունդ է Պոլսի Սամաթիա Նոր-Թաղում: Հայրը եղել է համեստ կոչակար արհեստաւոր և հոգացել է վեց հոգիների ընտանիքին: 1889ին ժամել է հանրայայտ կեդրոնական վարժարանը (Թողային տարրական դպրոցն աւարտելուց յետոյ): աշակերտել է գրող Նզիա Տէմիրճիպաշեանին և նախկին Մխիթարեան, բանասէր Մատաթիա Գարապաշեանին: 1893-1904 ուսումնական տարում ուսուցիչ է կեդրոնականի Նախարարարանում և Գաթը-գիւղի Արամեան վարժարանում: Թաղոք ուսումնական տարում դասուսանդում է կարինի Սանասարեան վարժարանում և կազմում ենր հայերէն ձեռագրերի ցուցակը, որ չՀանդէս Ամսօրեայն հրատարակում է 1896ին: 1895-97՝ Փարիզում հետեւում է ընդհանուր և համեմատական լեզուաբանութեան դասընթացներին, յատկապէս անուանի լեզուաբան և հայագէտ Անթուան Մեյէյի աշակերտելով: 1897ին, արեւելագէտների 11րդ գիտաժողովում, կարգում է երկու փոքրիկ զեկուցում և արժանանում հայագէտ Հայնրիխ Հիւբշմանի ուշադրութեան: Ընդունւում է Փարիզի Լեզուաբանական Ընկերութեան անդամ: Լեզուաբանական պարապմունքներն աւարտում է, բայց համալսարանական վկայական չի ստանում: 1898 թ. մէկ կիսամեակ լսում է Հ. Հիւբշմանի դասախօսութիւնները Մտաբարդի (այն ժամանակ Գերմանական քաղաք) համալսարանում: 1898-1902 ուսումնական տարիներին Ֆրանսերէն և Թուրքերէն է դասուսանդում Ս. Էյմիսանի Գէորգեան ձեմարանում, ինչպէս նաև Հայերէն տաղարաններից և գանձարաններից պատրաստում է իր Տաղարանը, որ յետոյ անտիպ նուիրել է Հ. Ն. Ակինեանին: 1902-1904 ուսումնական տարիներին ուսուցիչ է (հասնարար Ֆրանսերէնի) Շուշիի Թեմական դպրոցում: 1904-1906 ուսումնական տարիներին (երեխի) Ֆրանսերէն է դասուսանդում Թուրիզի Արամեան վարժարանում: Թաղոք տարեյրջականին՝ Նոր Բաւ յազէտի Մխական դպրոցում, իսկ այնուհետև, 11 տարիներ, մինչև 1918, Նոր Նախիջևանի Թեմական դպրոցում: 1918ին հայ կամաւորների շարքում է կարինի ազատագրման համար, բայց զինադադար է հռչակւում: Նա ապաստանում է Պարսկաստան, Բաքուի կիւրներուն մասնակցելուց յետոյ: 1918-19 ուսումնական տարում դասուսանդում է Թեհրանի հայոց վարժարանում, իսկ 1920-23՝ Թուրիզի կենտրոնական վարժարանում:

Ամենուրեք, ապրուստի միջոց ուսուցչական աշխատանքին զուգընթաց, Աճառեանը հրատարակում է հայերէնագիտական յոգեւածնիք և ուսումնասիրութիւն-

(*) Սոյն Թիւով կը սկսինք հրատարակել Հայ մեծանուն լեզուաբան Փրօֆ. Հ. Աճառեանի նամակներն, զոր ծանօթ լեզուագէտ-բանասէր և Սիւրնի աշխատակից Փրօֆ. Մ. Մինասեան, Ֆրանսայէն, իր կողմէ կցուած արժէքաւոր ծանօթագրութիւններով, յղած է Թերթիս Խմբագրութեան: Նամակները, Թիւով 27, յղուած են Վիեննայի Մխիթարեան Հայրերուն, ինչպէս էլն երկու տարիներ առաջ մեր հրատարակած հայ երաժշտութեան քաւմիս՝ Կոմիտաս Վարդապետի նոյն հասցէին ուղղուած նամակները, զարեւել մեզի տրամագրութեան Փրօֆ. Մինասեանէն: — Մեր շնորհակալութիւնը բազմահմուտ Փրօֆեսորին:

1. Հայր Յակոբոս Տաշեանին, նամակներ 1-2;
2. Հայր Թադմուս Կէտիկեանին, նամակներ 3-6;
3. Հայր Հմայեակ Համբարեանին, նամակներ 7-10;
4. Հայր Ներսէս Ակինեանին, նամակներ 11-15, 18-23, 25-27;
5. Հայր Ա. Մարտիկեանին, նամակ 16;
6. Վիննայի Մխիթարեան բուր ձայնորին, նամակ 17;
7. ՀՀանգէս Ամսօրեայի տեղակալ խմբագրին, նամակ 24;

Բոլոր նամակներին ինքնագրերը Վիննայի Մխիթարեան վանքի գրառուած են, իրաքանչիւր վարդապետի յատկացուած տուփերում: Արքայայր Գր. Վ. Գրիգոր Վ. Մանեանի տիրաջամբ արտօնութեան աւ Դիւանապետ Հ. Օգոստինոս Սէքուլեանի անձնուէր օգնութեան և որոնումներին շնորհիւ հրատարակութեան նպատակով յուսադրուած ենցինք առկայ բոլոր նամակները, սակայն որոշ նշաններ ցոյց են տալիս, որ ստացուած բոլոր նամակները չեն պահպանուել: «այսպէս գրինակ» Հ. Ն. Ակինեանը իր ՀՀրապետ Անտանան յօդուածում մէջբերել է Փարիզի 1896 թ Յունուարի 7/19-ին գրուած մի նամակ, որին չհանդիպեցինք (ՀԱ, 1953, էջ 451): Նամակները հրատարակուած ենք առանց որեւէ փոփոխութեան կամ կրճատման, յարգելով ազգայնագրութիւնը, մանր ծանօթագրութիւններով: Նամակներում բանասիրական կամ լեզուաբանական խնդիրներ չեն լուծուել, այլ նորոնք գործնական, կենսագրական բնոյթ ունեն:

Խորին շնորհակալութիւն ենք յայտնում Արքայայր Գր. Վ. Մանեանին և Հ. Օգոստինոս Սէքուլեանին, որոնք ոչ միայն Թայլաթեցին հրատարակուած, այլև յանձն առին վերանայել մեր թերի լուսապատճեններից մի քանիսը: Երախտագրութեան Մխիթարեան վանքին, որ անկորուստ է պահում զոհողութիւնների գնով ձեռք բերած հայկական մատենադասերը:

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ
Ժընէի համալսարան

1.

1. Հ. ՅԱԿՈԲՈՍ ՏԱՇԵԱՆԻՆ:

Ստորագրութեան, թ յուլիս [18]98

Գերապատիւ Հայր,

Մեծաւ շնորհակալութեամբ լսելով այն համակրանքը զոր նուազ անձիս համար կը առնէք, համարակցեցայ ուղարկել Ձեր Գերապատուութեան մի օրինակ իմ դուզնաքեան յաշխատութեան և ներկայ նամակով խնդրել միանգամայն Ձեզմէ բան մը՝ որուն կատարման յուսով եմ թէ Նորին Գերապատուութիւնը քան զիս զնուազաւ նախանձախնդիր է:

Եղանակ է Ձեզ որ ասկէ չորս տարի առաջ կարինք եղած ժամանակս պատրաստած էի Սանտարեան վարժարանի՞ ձեռագրացուցակը՝ որ յետոյ մաս մաս տպուեցաւ ի Հանդիսի՞ և որ այժմ ես առտնձին պիտի հրատարակուի ըստ Գր. Հ. Գրիգորի [Գալէմբեարեանի] ինձ գրած առաւնձին մի նամակին: — Բայց այդ ցուցակը պատրաստած ժամանակս չուէնայով հայ տառաձեւերու անուանակոչութեան մասին այն ծանօթութիւնները, զորս այժմ շնորհիւ Ձերդ ՀԱկնարկին շնորհ հաղորդութեանս վրոյ՞, ունինք, մի քանի սխալներ կը կատարած իմ որ սպրդած ըլլան նոյն ցանկին մէջ: Այս սխալները կը կայանան յի միայն երկաթագիր գրերու տեսակին վրայ: ժամանակին ես միայն այնպէս գիտէի թէ երկաթագիր = խոշոր երկաթագիր միայն մեծութեան համար է: Իսկ միջին երկաթագիր կը նշանակէ միայն կարճ երկաթագիր: Նոյնպէս և փոքր երկաթագիր: Առանց Բ կամ Բ ձեւերու մէջ խտրութիւն դնելու: Կեանքար իմ ցանկին մէջ ամէն անգամ որ երկաթագիր անուանը կայ, վեր-

ստուգաւթեան կարօտ է: Գարտ է ինձ աւելցնել սակայն թէ մնացեալները բոլոր, ստոյգ և խզմամբո կերպով զարարառաւած է: Ըոտ որում Նորին Գերապետաւած թիւնը կարին պիտի այցելէ, անշուշտ նաև Սանատարանը վարժարան և և եթէ Նորին Գերապետաւած թիւնը որ և իցէ տեսակէտով հ'աւզէ հիմնուիլ սոյն ձեռագրաց գրի տեսակին վրայ, խանարհարար կը յայտնեմ թէ ի խոհմտութիւն լաւագոյն է մի անգամ և և ալ չէ անցնել: Եւ ի կարին իւրաքանչիւր ձեռագրի սկզբը (43 հատը ժամայն) փակցուցած եմ թուղթ ժը որում վրայ նշանակեալ է գրին տեսակը, թուաւ կանը, գրիչը ևն: Նոյնպէս ձեռագրին արտաքին կողքին վրայ շատ խաշոր թուաւ նշաններով փակցուած է ձեռագրին քիւր: Եթէ այս բոլորը չգտառուեցան չքանդըււեցան օրնիւօրնեմ, անուսմանսէր պաշտօնէից և տեւոյց ձեռքով, ցարդ մնալոս են և նշուշտ վարժարանը ստացած է նաև ուրիշ ձեռագիրներ, ինչպէս որ իմ վերջի տրերս ուրիշ ձեռագիր ժը, թիւ 44. և այժմ ստացած են նաև իւղղակի փաւտտոսի հին ձեռագիր ժը 11 հիտանիլ քան, եթէ ստոյգ է: Կ'իմտանում թէ այս ձեռագրին մէջ վաղորատր քուրը գրուած է միշտ վագրաւոր (զ և ա ղ(ատ)): Եր եթէ ստոյգ է, արբրագրիւ պէտք է միւս վաղոր ձեռքը քուրարանաց մէջ և գնել զայս պէ: զուրգ քուռէն: Կրտ, ինչպէս հ'ըսէ Հիւրշման: Ուրեմն և եթէ Նորին Գեր.ը ուզէ այժմ ցուցակիւ վրայ քանասիրական կամ նագրական տեսաւթիւններ հիմնել, հ'աղաչեմ իրեն որ քարեհաճի մի անգամ ալ չէ անցունել ձեռագիրները ինքնին համ եթէ ժամանակ չուսիր, զայս առաջարկել (և որովհետեւ) Սանատ. վարժարանի ներկայ հայկարներն պր: Խաշատաւարին, որ անշուշտ յանձն պիտի առնէ և երբ նայոց ներկայ մտնեն աշխատաւոր քանատէրք առաջարկէ:

Ներկեցէք ինձ նաեւ հետեւեալ տեղեկութիւնք ապա Նորին Գերագազառուութեան:
Կարին կ'ան հետեւեալ ձեռագործները. 1. Ձեռագիր Եւկ-Աւետարան կոչ-
ուած որսիւն ուխտի կ'երթան. 4ը գտնուի հայ աղքատ մէկուս տունը: 2. 2 ձեռագիր
կարճոյ մեր Շիրնոյ գիւղի եկեղեցին, որոնցմէ մին շատ հին է, Բազարատունաց
մումնապէն¹⁰ թոյլ ոչ Սանատ. թիւ 1ին զոքի հին¹¹: 3. Նմանապէս քուսկանին
ձեռագործներ են առ Պայլարեան էֆէնտի, որ ունի նաեւ հնագիտական ուրիշ հաւա-
քածայիներ: Առաջին երեք ձեռագորտց ցանկը եւ շինած էի, բայց այժմ Տրապիզոն
քանտարկեալ են — երեք տարիէ թվեր — իմ միւս գրիքերուձ հետ: — Պալլարեանի
ձեռագործները տեսած իսկ չեմ:

Աւելի կտրեաք է ին գերեզմանատունը որ կը գտնուի լեռնակի մը վրայ
Խաչկամովանքի դիմացը, ապա կը գտնուին աւելի քան ութ հարիւր — մինչև 1000
տարուած նշուժեամբ (կտրծեմ) տապանաքարք, սրահ վրայ գեղեցիկ պոսկերներ
են կ'ան. այսպէս միայն վրայ ջուլակ մը ետագի, միւսին վրայ գ-այոյն մը, ճիշտ
Գիրմանացոց գտնջուրի գաւաթներուն նման գաւաթ մը են: Ասոնք ու բնիկ,
նուէ ինչ որ կտր գետ ուրիշ արձանագրութիւն՝ ի նմին գերեզմանատան սրկակած
էի ես, բայց ի Տրապիզոն բանտարկեալ են: — Յիշեմ վերջապէս Խաչկամովանքի փառ-
բիկ հիգեզեցւոյն խորանին ետեւը գուրդէն անցնում կարմիր քար մը, որու համար
իկ հիգեզեցւոյն խորանին ետեւը գուրդէն անցնում կարմիր քար մը, որու համար
իկ հիգեզեցւոյն խորանին ետեւը գուրդէն անցնում կարմիր քար մը, որու համար
իկ հիգեզեցւոյն խորանին ետեւը գուրդէն անցնում կարմիր քար մը, որու համար

Հաճեցէք ընդունել իմ ամենախորին յարգանքներս:

Ձեռք է. Ծ. 13
ՀՐԱՋԵԱՅ ԱՃԱՌԵԱՆ

1 Հ. Յակոբս Տաճեան (18 Յի - 1933), բեղմնաւոր և ականաւոր բանասէր, Վիեննայի Միւսթարեան Միաբանութիւնից, Նշնք միայն Յօսցակ Հայերէն Զեռագրաց Մատենադարանին Միւսթարեանց ի Վիեննա, 1895, 1114 մեծագիր էջ, ցարդ իր տեսակին մէջ չգորազանցուած. Ուսումն Դասական Հայերէն Լեզուի Անդր ժամանակէ, 1894, 724 մեծագիր էջ և Ակնարկ մը Հայ Հնագրութեան վրայ, 1898, 199 էջ, որով ոչկզք գրեց հայերէնի հնագրութեան: Միւս և արժանի համարում է վայելել ժամանակի Եւրոպայի տարապիտ լեզուաբանների և բանասէրների շրջանից: Հռչակաւոր Ծրան-իացի հայագէտ Անթուան Մեյէն նրանից հայերէն և հայ հին գրականութիւն է սովորել Վիեննայում 1890 թ. ամբողջ ձմեռը:

2 Ծրանիայի Ալլաւ և Լոռէն (Նրեանում) էլլաւ - Լոթարինգի) գաւառները Գերմանացիների կողմից գրաւուել էին 1870 թ. (ազատագրուել են 1918 թ. և 1940 թ.): Ստրասբուրգը Ալլաւի մայրաքաղաքն է, վաղուց ունեցել է համալսարան: 1668 թ. այնտեղ գասաւանդում էր Իրանագէտ և անուանի հայագէտ Գերմանացի լեզուաբան Հայերիս Լիւրմանը (1848-1908): Հր. Անտաներ Նրա կետ ծանօթացել էր 1897 թ. Փարիզում, Արեւելագէտների 11 դ. գիտած ուղովում, ուր ինքն էլ հարգացել էր իսկուացի երկու զեկուցում (որպէս Ա. Մեյէն աշակերտ) և արժանացել Հիւրըմանի ուղագրութեան, որը Նրան հրաւիրել է Ստրասբուրգ՝ իր գասաւանդութիւնները լսելու: Հիւրըմանը Մեյէնի հետ եղած է Ան-ի (այսուհետև փոխանակ Հր. Անտանի) խորհրդատուն և քննիչը հայերէն տառագրանութիւնների կնիքում հարցում:

3 Կարեն կամ Էրզրում, մինչև 1917 պատմական Հայաստանի հայաշատ քաղաքներից. եղել է հայկական գրչութեան նշանաւոր կենտրոն, ունեցել է մշակութային կեանք և մի քանի վարժարաններ:

4 Սամասթեան վարժարանը եղել է Կարինի հայկական դպրոցներից մէկը: Հիմնուել է 1881 թ., այս Թուականից իսկ ունենալով դրագարան - բնիկըդարան և հայերէն Զեռագրերի ժողովածու, որ դոյացել է նուիրատուութիւններից և գնոււմներից:

5 Հր. Անտան, Յօսցակ Հայերէն Զեռագրաց Մատենադարան վարժարանին ի Կարին, 1900, 37 մեծագիր էջ, նախ՝ լոյս է տեսել Վանքէն Ամսթրամայում (այսուհետև ՀԱ), 1896, Թ. 1-12: Ինչպէս ասուած է Առաքարանում, Անը ցուցակը կազմել է 1895 թ. ամսանր, ապա մեկնել է Փարիզ՝ ստանիսի:

6 Հանդիւր բոլոր նամակներում՝ Վիեննայի Միւսթարեան Միաբանութեան Վանդէն Ամսթրամայ հանրայայտ բանասիրական հանդէսն է, հիմնուած 1887 թ. որպէս լամագիր, և որը շարունակւում է որպէս տարեգիրք:

7 Յակ. Քաշեան, Ակնարկ մը Հայ Հնագրութեան վրայ, Վիեննա, 1898, նախ՝ ՀԱ, 1897, Թ. 2-12 և 1898, Թ. 1-6: Հեղինակը էջ 43-49-ում տարբերակել է Գիւտգիր երկաթագիր, Միւլին - Մետրական երկաթագիր, Փոքր երկաթագիր, Անցման գիր, Բուրգգիր և Նատրգիր տեսակները հայ գրչագրութեան մէջ:

8 Բուզանդ Փաւստոս. սովորաբար՝ Փաւստոս Բուզանդ (կամ Բիւզանդ), Որդ գարի առաջին կէտի հայ պատմագիր, իսկ իստ որը բանասէրների (ինչպէս Նորայր Ն. Բիւզանդացի) նրա լղանա մութիւն հայոց գիրը յայն ժամանակ թարգմանուել է Ասորերէնի: Դ իր նամակում տրու ապա պեղեկութիւններից մի քանիսը (Զեռագրերի վերաբերել) Անը յայտնել է նաև Զեռագրագրական առաջաքանում, որ ստորագրել է 1898 թ. Դեկտեմբերի 6 թին:

9 Վաղարշ. միայն Բուզանդն ունի այս բառը (Դ. դար, գլ. մե և ի). Վաղ բառը բացատրւում է որպէս տապար, փոքր կացին կամ տրի մի տեսակի:

10 Բագրատունացի ժամակ. Զեռագրացական առաջաքանում՝ Մմբատ Բ. ի ժամանակ գրչուած է: Հայ Բագրատունիներու թագաւորութիւնը կամ պետութիւնը գոյատեւել է 885 ից 1045 թ.:

11 Զեռագրացական Սանատարեան վարժարանի Թ. 1 Զեռագիրը Անտարան է, գրւում է 986 թին:

12 Ն. Մ. Նշանակում է Նշանահ ծառայ, որ այն ժամանակներում քաղաքավարական արտայայտութիւն է եղել Կայ Նաև ուրիշ նամակներում:

(Տարուականի՝ 1)

ՄԱՐԻՏԻՍ ՄԵՆԱՍԵԱՆ